

УДК 94(477.75)«1921/1923»

DOI: 10.31651/2413-8142-2021-26-Ivanets

А. В. Іванець

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, «Інститут дослідження Голодомору», філія Національного музею Голодомору-геноциду, м. Київ, Україна
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7167-8183>,
e-mail: crimeaua@ukr.net

Бібліографічний опис для цитування: Іванець А. В. Боротьба кримських татар із радгоспами на південному березі Криму у 1923 році (за матеріалами літерної справи «Міллі-фірка» із ГДА СБУ). *Український селянин*. 2021. Вип. 26. С. 19-25. doi: 10.31651/2413-8142-2021-26-Ivanets

БОРТЬБА КРИМСЬКИХ ТАТАР ІЗ РАДГОСПАМИ НА ПІВДЕННОМУ БЕРЕЗІ КРИМУ У 1923 РОЦІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЛІТЕРНОЇ СПРАВИ «МІЛЛІ-ФІРКА» ІЗ ГДА СБУ)

Анотація. Метою дослідження є вивчення боротьби кримськотатарського селянства Південного берега Криму з радянськими господарствами (радгоспами) на завершальному етапі масового штучного голоду 1921–1923 рр. на підставі аналізу матеріалів справи «контрреволюційної організації «Міллі-Фірка», яка зберігається у Галузевому державному архіві Служби Безпеки України. **Висновки.** Дослідження здійснено із застосуванням загальнонаукових і спеціально-історичних методів. Комуністичний режим наприкінці 1920 – на початку 1921 рр. активно насаджував радгоспи на націоналізованих землях Криму, втім через їхню неефективність та спротив селянства кількість таких господарств вже за рік скоротилася майже у 10 разів. Винятком став Південний берег Криму, де більшість радгоспів продовжували функціонувати на колишніх землях царської фамілії, аристократії та царських сановників. Це призвело до поглиблення катастрофи в роки голоду серед селян південнобережжя, більшість із яких була малоземельними і безземельними кримськими татарами та страждала від неможливості орендувати землю. Аналіз матеріалів «справи «Міллі-Фірка», яку у 1928–1930-х рр. вели карально-репресивні органи СРСР проти кримськотатарської інтелігенції та активістів, свідчать про активні дії кримськотатарських інтелігенції та селян із захоплення земель та розподілу майна радгоспів в районі Ялти. Аналіз інформації із справи «Міллі-Фірка» дозволяє уточнити уявлення, які присутні в історіографії про «пасивність» кримських татар під час масового штучного голоду в Криму 1921–1923 рр., від якого кримськотатарський народ постраждав найбільше серед всіх кримських етноспільнот. Матеріали, що містяться у справах карально-репресивних органів СРСР, свідчать про активні спроби у 1923 р. кримськотатарських селян та інтелігенції вирішити на Південному березі Криму питання безземелля і малоземелля шляхом захоплення земель радгоспів.

Ключові слова: масовий штучний голод 1921–1923 рр. в Криму, кримськотатарський народ, радгоспи

Постановка проблеми. Масовий штучний голод 1921–1923 рр. став одним із найбільш трагічних процесів для Криму у ХХ ст. Він виник як результат поєднання воєнно-комуністичної політики радянської Росії, яка захопила Крим у листопаді 1920 р., наслідків кількох років війн та революцій, а також несприятливих природно-кліматичних умов: малосніжної зими 1921 р., найбільшої за 50 років посухи навесні–влітку 1921 р., розповсюдження у 1922 р. сарани та інших шкідників, посушливої погоди влітку 1922 р. Очевидно, що без політики російського комуністичного режиму втрати серед кримчан та в аграрному секторі Криму не були б настільки катастрофічними, що дає підстави називати його штучним. За оцінками як радянських, так і сучасних дослідників, у 1921–1923 рр. на Кримському півострові в результаті голоду загинуло орієнтовно 100 тис. осіб або майже 14 % населення. За переписом, у квітні 1921 р. в Криму проживало 719,5 (за іншими даними 720,4 [14, 46]) тис. осіб, а за міським переписом і вибірковим обстеженням Кримським ЦСУ сіл влітку 1923 р. – лише 569,5 тис., тобто різниця складає орієнтовно 150 тис. осіб [20, 14–15]. Частина з останніх у ці роки виїхала, була вислана

або евакуйована з Криму, але більшість стала жертвою масового штучного голоду.

Найбільш постраждалою від нього частиною кримського населення виявився корінний кримськотатарський народ. За різними оцінками, його представники склали від 60 % [8, 269] до 76 % [11, 704] жертв голоду. Це був важкий удар по демографічному потенціалу народу, його морально-психологічному стану, духовній та матеріальній культурі. У зв'язку з цим важливим аспектом вивчення голоду 1921–1923 рр. є реагування на нього кримських татар, зокрема, їх стратегії виживання.

Однією із складових політики диктаторського комуністичного режиму, яка призвела до зростання втрат серед кримських татар та інших мешканців Криму, була політика землевпорядкування. Утворення і збереження великої кількості радянських господарств на Південному березі Криму, де основну масу населення склали безземельні та малоземельні кримськотатарські селяни, на фоні інших комуністичних перетворень призвело до суттєвого збільшення людських жертв.

Метою дослідження є вивчення боротьби на завершальному етапі масового штучного голоду 1921–1923 рр. кримськотатарського селянства Пів-

денного берега Криму з радгоспами на підставі аналізу матеріалів літерної справи «контрреволюційної організації «Мілли-Фірка», яка зберігається у Галузевому державному архіві СБУ. Вона не розкриває питання комплексно, але містить цінні свідчення про факти боротьби з нав'язуванням комуністичним режимом колективних форм господарювання і може бути корисною при створенні узагальнюючих праць з історії масового штучного голоду 1921–1923 рр., аграрної історії Криму чи кримськотатарського народу.

Аналіз останніх досліджень і джерел. За часів СРСР голод 1921–1923 рр. в Криму згадувався у наукових працях, але трактувався заангажовано. Серед причин називалися насамперед післявоєнна розруха, природно-кліматичні фактори та соціально-економічна відсталість, а ключовий фактор розгоргання катастрофи – політика комуністичного режиму – катушовувався або ігнорувався і глибоко не аналізувався. За період незалежності України, коли у дослідників з'явилася можливість працювати в умовах ідеологічного плюралізму та відкрився доступ до раніше засекречених документів, дослідження цього голоду вийшли на якісно новий рівень. Помітний внесок в аналіз тих подій зроблено у працях В. Зарубіна та О. Зарубіна [11, 12], Т. Бикової [5; 6], В. Брошевана, А. Форманчука [7], В. Возгриня [8], А. Ишина [13], Р. Хаялі [21], Г. Кондратюка [14, 15] та інших авторів. Окремо відзначимо праці О. Бикової, яка не тільки підготувала статті [3; 4 тощо], а й захистила дисертацію з цієї проблематики [2]. В умовах, коли з початком агресії Росії проти України для українських дослідників утруднився або й унеможливився доступ до архівів на тимчасово окупованій території АР Крим і м. Севастополя та у Росії, особливої ваги набуває пошук документальних джерел із історії кримських татар на материковій частині України та за кордоном. Особливе місце серед виявлених дослідниками в українських архівосховищах матеріалів належить літерній «справі № 163 контрреволюційної організації «Мілли-Фірка» [9], яка складається із 10 томів і від 2004 р. зберігається у Галузевому державному архіві СБУ в Києві. Директор цього архіву А. Когут наголошує, що серед інших фондів ГДА СБУ її вирізняє «інформаційна унікальність» [16, 12]. В цій справі, зокрема, відклалося чимало копій документів із слідчої справи, оригінальних свідчень та перекладів, історичні матеріали, протоколи допитів, агентурні донесення, так звані «трофейні матеріали», вилучені у кримськотатарських діячів під час слідчо-репресивних дій чекістами та долучені у якості речових доказів. Томи справи «Мілли-Фірка» датовані 1918–1937 рр., хоча інформація яка в них міститься висвітлює і попередній період розвитку кримськотатарського національного руху.

У справі зберігається чимало унікальних матеріалів про кримськотатарський національний рух, його діячів та історію Криму загалом. Вони частково оприлюднені [18], втім зберігають чималий дослідницький потенціал. Їх аналіз показує, що вони містять і документи, які висвітлюють окремі

аспекти організації та перебігу масового штучного голоду 1921–1923 рр. та супутніх процесів. Серед них є цінні свідчення кримськотатарського діяча Небі Куку про ставлення кримських татар до радгоспів на Південному березі Криму у 1923 р.

Виклад основного матеріалу. Радянська Росія вже втретє захопивши Крим у листопаді 1920 р., одразу встановила диктаторський режим та розпочала реалізовувати так звану воєнно-комуністичну політику, а по суті намагалася реалізовувати утопічні комуністичні ідеї. Організаторами комуністичного штурму стали надзвичайні органи влади – Ревкоми, які були утворені політорганами армій та РКП(б), та безпосередньо структурні підрозділи різного рівня РКП(б). Вони розгорнули наприкінці 1920 – 1921 рр. до того небачений за розмахом червоний терор, під час якого були знищені десятки тисяч людей, заборонили діяльність більшості конкуруючих партій та організацій, а також почали активно втілювати соціально-економічні перетворення в комуністичному дусі. Їх ключовою складовою була спроба знищити або принаймні максимально обмежити товарно-грошові відносини та ринкові механізми загалом. У результаті здійснювалися націоналізації підприємств, банків, великих земельних володінь, була гранично обмежена торгівля, з селян почали стягувати, переважно військово-каральними методами, непомірну за розмірами продрозкладку (у 1921 р. за продрозкладкою мало бути вилучено 2,4 млн пудів зерно-хліба і зерно-фуражу, тоді як зібрано було менше 2 млн пудів). Вкрай негативно впливало на продовольчу ситуацію в Криму і розташування на його території великого військового контингенту РСЧА, який також вилучав і вивозив продукти, та оголошення регіону на військовому стані, що передбачав обмеження у пересуванні громадян.

Замість реалізації селянського ідеалу зрівняльного землекористування, який демагогічно проголошувався у Декреті про землю, комуністична влада на націоналізованих в Криму 1134 маєтках вирішила утворити понад тисячу радгоспів із земельним фондом у 1 млн десятин [17, 105]. На 1 березня 1921 р. 978 радгоспів розпоряджалися 779,8 тис. десятин* землі [20, 151, 269]. Утворення таких великих господарств пояснювалося нібито їх вищою ефективністю та здатністю раціонально використовувати ресурси, порівняно з малими приватними власниками. Практична користь для влади полягала у тому, що радгоспи полегшували процес викачування продовольства з села – вони мали здавати всі «надлишки» продорганам [20, 269]. Ефективно використати та навіть просто належним чином обробити надані великі площі радгоспи у 1921 р. не могли, до того ж їх поява збільшила соціальне напруження на селі й стала однією з причин розгортання в Криму повстанського антибільшовицького руху. Справа в тому, що 40 % кримських селян були безземельною (серед кримських татар відсоток без-

* Десятина – 1,09 га.

земельними землеробів був ще вищим) і з появою радгоспів вони втрачали можливість орендувати землі.

Заява уповноваженого с. Кизилташ (нині с. Краснокам'янка Ялтинської міської ради АР Крим) Іззета Адан Мамута до Наркомнацу РСФРР промовисто свідчить, що радгоспи не лише заважали орендувати землі, а й використовували щодо селян поза-економічний примус. Він, зокрема, повідомляв, що протягом всієї зими 1920–1921 рр. кизилташців «примували возити з лісу до Гурзуфу дрова для опалення електричної станції. Між тим ми, селяни, струмом не користуємося, а як кріпаки повинні на когось працювати. Після настання теплих днів, коли почалася весняна праця у садах, нас почали нещадно експлуатувати. Південрадгосп примушує виконувати всі роботи у радгоспі в той час, коли наші сади, виноградники й тютюнові плантації залишилися необробленими... Тепер же, коли ми не встигаємо виконувати свою роботу, нас примушують знову працювати як кріпаків у радгоспі, надсилаючи на 15 верст від села і погрожуючи репресіями» [5, С. 402].

Під час перевірки цієї скарги Кримським представництвом Наркомнаца РСФРР не тільки підтвердилися ці факти, а й з'ясувалося, що навесні 1921 р. кизилташських селян силою вигнали на працю у колишні маєтки князів, генералів і поміщиків, якими тепер розпоряджався Південрадгосп, від чого селянські господарства занепадали. «На жаль, тепер знову примушують селян цього села залишати своє господарство напризволяще і женуть їх на примусові роботи у маєтки Південрадгоспу... навряд чи таке гноблення існувало у Середні віки – віки кріпосництва і феодального вандалізму... Аналогічні дії Південрадгоспу і в інших селах Червоноармійського повіту» (у 1921 р. Ялту перейменували на Червоноармійськ. – А.І.) – свідчив у середині червня 1921 р. сучасник [Цит за: 8, 283].

Вже навесні 1921 р. в Криму фіксувалися повідомлення про голод, а про початок великої соціальної катастрофи сигналізували смерті від голоду восени того року. Їм на заваді не став оголошений у 1921 р. перехід від продрозкладки до проподатку, який продовжували збирати де-факто методами продрозкладки.

Представникам комуністичного режиму вже навесні 1921 р. стало очевидним, що мати таку кількість радгоспів не лише «економічно не вигідно, а політично недоцільно» [20, 156]. Відповідно у травні 1921 р. IV кримська обласна конференція РКП(б) оголосила про скорочення їхньої кількості й до 1 липня 1921 р. лишилося 205 радгоспів [20, 156]. Цікаво, що саме того дня Рада праці та оборони РСФРР ухвалила протокольну постанову «Про визнання радянських господарств Криму ударною виробничою групою підприємств». Цей орган постановив визнати «всі заходи з відновлення і розвитку Радянських господарств Криму – ударними» і запропонував Наркомзему РСФРР у найкоротший термін завершити підготовчі роботи

з організації радгоспів Криму», а також деякі інші заходи для цього [21].

Тим не менше, значна частина представників влади в Криму розуміла, що вкрай складна соціально-економічна та суспільно-політична ситуація на селі потребує, зокрема, змін у політиці щодо землекористування. 24 липня 1921 р. Кримревком наказав Кримземвідділу почати планомірне наділення землею селян як в одноосібне, так і «на артільних і комунальних засадах» користування за рахунок землі, яка була раніше передана радгоспам, а у випадку нестачі останньої – за рахунок скорочення землекористування селянських господарств капіталістичного типу [5, 356].

Восени 1921 р. змінився статус регіону – була проголошена автономна Кримська Радянська Соціалістична Республіка, ревкоми були розформовані та почала діяти система рад (советів), які перебували під цілковитим контролем РКП(б). Втім ці політико-адміністративні зміни у короткотерміновій перспективі не покращили стану кримського населення, яке наприкінці того року почало масово вмирати від голоду.

На 1 жовтня 1921 р. лишилося 102 радгоспи, які перебували у віданні Управрадгоспами і мали 121,6 тис. дес. землі. Ще 38 радгоспів були здані в оренду на договірних началах різним особам та організаціям [20, 156]. У розпал голоду, станом на 1 квітня 1922 р., у підпорядкуванні Управрадгоспами лишилося 95 радгоспів (мали 105,3 тис. дес. землі) [20, 269], а на 1 жовтня 1922 р. – 91 (зручної землі мали 99,3 тис. дес.).

Значна частина радгоспів зберіглася під час голоду на Південному березі Криму, де проживали переважно кримські татари і була висока концентрація безземельних та малоземельних селянських господарств. Ялтинський повіт був одним із найбільш постраждалих від голоду, адже традиційні для до-революційного періоду можливості отримати для частини населення прибутки від туризму зникли, торгівля плодами виноградарства, садівництва та тютюнництва, на яких спеціалізувався південнобережний регіон, в умовах воєнного стану, а потім комуністичних експериментів і голоду спочатку була унеможливлена, а потім не дозволяла підтримувати достатній рівень життя. І це в умовах мізерної частки зернових господарств на півдні гірського Криму і відповідно високу потребу у придбанні хлібу.

Природно, що серед кримськотатарського селянства Південного берега Криму та інтелігенції, яка прагнула виражати інтереси цієї групи та всього кримськотатарського народу, під час голоду зростало невдоволення радгоспами, яким належала велика частка кращих земель. У матеріалах ОДПУ 1920-х рр. є про це згадки. Так, наприклад, у 1929 р. колишній співголова першого Курултаю, громадсько-політичний та непересічний культурний діяч А. Айвазов був звинувачений, серед іншого, у тому, що «в 1923 році на південному березі Криму (як житель Алупки) проводив агітацію проти Радгоспів. У результаті чого спалахнув селянський рух проти Радгоспів» [1].

Швидше за все, у цьому звинуваченні ОДПУ роль А. Айвазова у розгортанні селянського руху кримських татар перебільшена. У 1923 р. він залишався одним із найбільш відомих кримськотатарських діячів, проте у той момент не мав владних важелів і не належав до трьох найбільш впливових у кримськотатарському середовищі політичних течій – 1) мілліфірківської, яка об'єднувала групу національно орієнтованих діячів – переважно колишніх лідерів і співробітників органів національного самоврядування 1917–1919 рр. та співчуваючих, 2) «правих» і 3) «лівих» комуністів-кримських татар у лавах РКП(б). Відповідно організаційно-агітаційні можливості А. Айвазова були недостатніми, щоб організувати селянський рух.

Ймовірно, можна казати, що у під час голоду 1921–1923 рр. національно орієнтована кримськотатарська інтелігенція або принаймні значна її частина підтримувала антирадгоспні настрої, які були серед селянства. Показові в цьому сенсі покази ОДПУ кримськотатарського громадсько-політичного діяча Небі Аджа Аріфа Куку, який народився у Кореїзі у 1887 р. Навчався він у 1900–1912 рр. у Стамбулі, а у 1912–1914 рр. вчителював у Євпаторійському татарському училищі. Під час Першої світової війни Н. Куку був мобілізований до армії Російської імперії. У 1915 р. потрапив у полон до турецьких військ. У 1915–1918 рр. був приватним викладачем у Стамбулі [9, 181]. У 1918–1919 рр. вчителював у с. Кучук-Ламбат. У травні 1921 р. брав участь у Сімферополі в роботі першої всекримської татарської безпартійної конференції, яка, за словами Н. Куку, стала «переломним моментом» у відносинах кримськотатарської інтелігенції та радянської влади, оскільки був взятий курс на співробітництво і «участь у будівництві Криму взагалі» [9, 191]. У 1921–1922 рр. його обирають членом і заступником голови Кореїзької сільської ради, у 1922 р. на з'їзді рад Ялтинського району – членом районного виконавчого комітету. На початку 1920-х рр. був членом товариства «Тан» у Алушці. У 1923–1924 рр. він став заступником завідувача земельного відділу Ялтинського райвиконкому [9, 192]. Виступав за розподіл радгоспних земель. За проведення «антирадянської політики» був звільнений з цієї посади і позбавлений права голосу на три роки. Пізніше був членом ревізійної комісії Кореїзької сільради, обіймав «низку посад по профспілковій лінії», викладав у дев'ятирічній школі в Ялті, а з 1925 р. – у сільськогосподарській школі Чаїр.

У 1925 р. у характеристиці ДПУ Криму зазначалося, що Н. Куку користувався «широким авторитетом» населення, був «далеким від релігійних вірувань», мечеть не відвідував, «у період революції проявив себе як агітатор за організацію Радвлади і автономію Криму» [10, 301–302]. Він був одним із яскравих представників мілліфірківської течії кримськотатарського політикуму.

У 1928 р. Н. Куку був заарештований у справі «Міллі-Фірка» (подібної до справи «СВУ» в УСРР),

якою каральна система СРСР розпочала репресії проти старої кримськотатарської інтелігенції, лідерів і діячів кримськотатарського національного руху. Під час допитів кримськотатарський діяч відверто декларував націоналістичні переконання і пояснював, що націоналіст має «боротися лише за інтереси своєї нації, намагатися розвивати свою національну культуру, економіку до такого ступеню, щоб не бути під кабалою іншої національності». За його словами націоналістів «створила історія», адже за «царизму процвітав русизм, який пригноблював нашу татарську націю», а «в умовах Радвлади» вона «також недостатньо розвивається», якщо «російська нація задоволена на 50 %, то наша нація на 20 %» [10, 184].

Н. Куку повідомив, що коли він був заступником завідувача Ялтинським земельним відділом в 1923–1924 рр. кримськотатарська інтелігенція Південного берега Криму порушувала земельне питання серед селян. «Особливо всі сили тат. інтелігенції були спрямовані налаштувати селянство татарське до захоплення Радгоспних земель (к[олишні]. мастки Масандри, Булебаш, Ай-Тодор, Ай-Гураф (Гурзуф? – А.І.), Артек, Бідерман, Юсупова та ін.), – повідомляв Н. Куку [10, 183].

Свою позицію він характеризував так: «Я, як один із татінтелігентів, зацікавлений у економічному покращенні для свого народу, брав активну участь у справі відбирання у Радгоспу земель і передачі селянам», «особисто говорив селянам про необхідність відбирання Радгоспних земель собі, окрім того цілком підтримував всіх осіб, які тими або іншими шляхами намагалися відібрати землю від Радгоспів і передати селянам» [10, 183].

За словами Н. Куку, одним із керівників антирадгоспного руху був його товариш Сеїт Умер Дагджі, чие керівництво «розповсюджувалося головним чином на с. Кизилташ». Останній нібито писав гасла для антирадгоспних виступів («Дайте нам землю та інвентар, ми вам заплатимо 2-ний продподаток» тощо). Також С. Дагджі умовив членів земельної комісії с. Кизилташ М. Челенгіра і О. Дагджі, «які були активними діячами з відбирання у Радгоспу земель», утворити із бідняків, середняків і кулаків артіль, взяти червоні прапори і «захопити при масових хвилюваннях Радгоспні землі, тим самим змусити Радвладу і партію-комуністичну передати Радгоспні землі селянам південного берега Криму». За інформацію Н. Куку, після того як, національні артіль захопили під червоними прапорами землю із Сімферополя прибули «представники Кримського радянського уряду» Б. Чобан-заде (член ЦВК КримРСР, лідер мілліфірківської течії, видатний вчений), О. Дерен-Айерлі (один з перших серед кримських татар членів РКП(б), у 1924 р. очолює уряд КримРСР) та інші, які вивчили питання, заспокоїли селян, «а після всі селяни південного берега Криму були забезпечені («удовлетворені») землями Радгоспів» [10, 184].

Пізніше на допиті у листопаді 1928 р. Н. Куку пояснював, що під час його перебування на посаді заступника завідувача земельного відділу Ялтинського району «дуже гостро стояло питання про радгоспи, які виникли на території колишніх садиб поміщиків», тому він проводив політику «захоплення цих радгоспів і розподілу їх майна та землі серед татарського населення», яку підтримували працівники місцевих земельних комісій та населення. У результаті явочним порядком «були захоплені радгоспи в Кизилташі». Разом з тим він пояснював, що є «противником будівництва дрібних радгоспів в Криму», але не виступає проти великих, таких як Масандра, Ай-Даніль чи подібних до них [9, 194].

Очевидно, що покази, надані на допитах карально-репресивних структур СРСР, є не у всьому точними та не завжди правдивими, а тому потребують критичного ставлення. Разом із тим, аналіз свідчень Н. Куку про виступи проти радгоспів на Південному березі Криму у 1923 р. дозволяють припустити, що вони мають під собою фактичну основу і відображають реальні процеси.

Висновки. Масовий штучний голод 1921–1923 рр. призвів до однієї із наймасштабніших катастроф в історії Криму ХХ ст., яка завдала серед кримського населення найбільших втрат кримськотатарському народу. В історіографії нерідко згадується про «пасивність» голодуючих кримських татар, що пояснюють етнопсихологічними рисами і впливом традиційної для мусульман віри в долю. Матеріали, які містяться у справах карально-репресивних органів СРСР, свідчать про активні спроби у 1923 р. кримськотатарських селян та

інтелігенції вирішити на Південному березі Криму, який сильно постраждав від голоду, питання безземелля і малоземелля шляхом захоплення земель радгоспів. Цей регіон вирізнявся помітною концентрацією радгоспів, тоді як на іншій території Криму їх більшість ліквідували ще у 1921 р. Наразі відомо, як мінімум про один випадок, коли для проведення антирадгоспної акції у с. Кизилташ Ялтинського повіту була утворена «національна» артіль, що об'єднувала селян без різниці майнового статусу. Схоже, організатори та учасники таких дій намагалися надати своїм спробам захистити інтереси кримськотатарського селянства зовнішньо лояльних до радянської (совєцької) влади форм. Про це, зокрема, свідчать використання червоних прапорів та артільної форми самоорганізації. Успіху цих антирадгоспних дій могла сприяти і політична ситуація, коли в умовах проголошення РКП(б) політики коренізації представники національно орієнтованої політичної течії кримських татар («мілліфірківці») співпрацювали з націонал-комуністами в органах влади автономної Кримської РСР для вирішення проблем кримськотатарського народу.

Ці висновки носять попередній характер, зокрема, тому, що спираються на свідчення отримані карально-репресивною системою СРСР під примузом, і потребують подальшого опрацювання джерел з метою виявлення матеріалів про масштаби, характер і результати дій кримськотатарських селян та інтелігенції із захоплення землі та майна радянських господарств на Південному березі Криму у 1923 р.

Список використаної літератури та джерел:

1. Бекірова Г. Асан Сабрі Айвазов. *Проект. Крим. Реалії*. 25.11.2015. URL: <https://ru.krymr.com/a/27389551.html>.
2. Бикова О.С. Голод 1921–1923 рр. у Криму: автореф. дис ... канд. іст. наук: 07.00.01. Запоріжжя: б.в., 2012. 20 с.
3. Бикова О.С. Причини голоду 1921–1923 років в Криму. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2012. Вип. 32. С. 216–223.
4. Бикова О.С. Регіональні особливості голоду 1921–1923 рр.: Поволжя, Крим, південь України. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2011. Вип. 31. С. 134–135.
5. Бикова Т.Б. Історичні передумови й перебіг ленінсько-сталінської кампанії татаризації в Кримській АСРР (1921–1928 рр.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. 578 с.
6. Бикова Т.Б. Створення Кримської АСРР (1917–1921 рр.). Київ: Інститут історії України, 2011. 247 с.
7. Брошеван В.М., Форманчук А.А. Крымская республика: год 1921-й: (Краткий исторический очерк). Симферополь: Таврия, 1992. 128 с.
8. Возгрин В.Е. История крымских татар: очерки этнической истории коренного народа Крыма в четырех томах. Т. III. 2-е изд., стереотипное. Симферополь: КРП «Издательство «Крымчупедгиз», 2013. 880 с.
9. ГДА СБУ, Ф.13. Спр. 1121.
10. ГДА СБУ, Ф.13, Спр. 1125.
11. Зарубин А. Г., Зарубин В. Г. Без победителей. Из истории гражданской войны в Крыму. 2-е изд., испр. и доп. Симферополь: АнтиквА, 2008. 728 с.
12. Зарубин В.Г. Голод 1921–1923 гг. в Крыму (по сводкам ЧК/ГПУ). *Историческое наследие Крыма*. 2003. № 2. С. 68–74.
13. Ишин А.В. К вопросу об особенностях политического развития Крыма в первой половине 1920-х годов. *Историческое наследие Крыма*. 2004. № 5. С. 48–50.
14. Кондратюк Г.М. Кримські татари в умовах голоду 1921–1923 років. *Голод в Україні у першій половині ХХ століття: причини і наслідки (1921–1923, 1932–1933, 1946–1947): Матеріали Міжнародної наукової конференції*. Київ, 20–21 листопада 2013 р. / Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.Я. Птухи НАН України: Інститут історії

України НАН України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Національний університет «Києво-Могилянська академія». Київ, 2013. С. 75–81.

15. Кондратюк Г. Національна політика РКП(б) і голод в Криму у 1921–1922 роках. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. Вип. 21. 2012. С. 46–51.

16. Кримськотатарський національний рух у 1917–1920 рр. за архівами комуністичних спецслужб / Упоряд. Іванець А., Когут А. Київ: К.І.С., 2019. Хаялі Р.І. Етносоціокультурна еволюція кримськотатарського народу в ХХ ст. Автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01, 07.00.02; НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознавства. Львів, 2010. 32 с.

17. Очерки истории Крымской областной партийной организации /Ред. колл.: Н.В. Багров (председатель), М.Р. Акулов, В.Д. Арбузов и др. Симферополь: Таврия, 1981.

18. Последняя рукопись Сабри Айвазова. Дело партии «Милли Фирка». Документы свидетельствуют. Из серии «Рассекреченная память». Крымский выпуск. Т.1. / Под общ. ред. В.В. Пшеничного, Р.Н. Лесюка, С.В. Лунина, И.И. Полякова. Составители А.В. Валякин, Р.И. Хаяли. Симферополь: издательство «ДОЛЯ», 2009. С. 352; Кримськотатарський національний рух у 1917–1920 рр. за архівами комуністичних спецслужб / Упоряд. Іванець А., Когут А. Київ: К.І.С., 2019. 448 с.

19. РДАСП. Ф. 19. Оп. 3. Спр. 231.

20. Усов С.А. Историко-экономические очерки Крыма. Прошлое и настоящее крымского сельского хозяйства. Симферополь: 1 Госполит. «Крымполиграфтреста», 1925. 320 с.

21. Хаялі Р.І. Етносоціокультурна еволюція кримськотатарського народу в ХХ ст. Автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01, 07.00.02; НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознавства. Львів, 2010. 32 с.

Referernces:

1. Bekirova, N. (2015). Asan Sabri Aivazov. Proekt Krym.Realii. Retrieved from <https://ru.krymr.com/a/27389551.html> [in Russian].
2. Bykova, O. S. (2012). Holod 1921–1923 rr. u Krymu [The famine of 1921–1923 in the Crimea]. Extended abstract of candidate`s thesis. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
3. Bykova, O. S. (2012). Prychyny holodu 1921–1923 rokov v Krymu [The causes of the famine of 1921–1923 in the Crimea]. Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu – Scientific edits of the historical faculty of Zaporizhia National University, 32, 216–223 [in Ukrainian].
4. Bykova, O. S. (2011). Rehionalni osoblyvosti holodu 1921–1923 rr.: Povolzhia, Krym, pivden Ukrainy [Regional features of the famine of 1921–1923: Volga region, Crimea, southern Ukraine]. Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu – Scientific edits of the historical faculty of Zaporizhia National University, 31, 134–135 [in Ukrainian].
5. Bykova, T. B. (2020). Istorychni peredumovy u perebih leninsko-stalinskoï kampanii tataryzatsii v Krymskii ASRR (1921–1928 rr.) [Historical preconditions and the course of the Leninist-Stalinist campaign of Tatarization in the Crimean Autonomous Soviet Socialist Republic (1921–1928)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
6. Bykova, T. B. (2011). Stvorennia Krymskoï ASRR (1917–1921 rr.) [Creation of the Crimean ASSR (1917–1921)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy [in Ukrainian].
7. Broshevan, V. M., Formanchuk, A. A. (1992). Krymskaia respublika: god 1921-y: (Kratkii istorycheskii ocherk) [Crimean Republic: year 1921: (Brief historical sketch)]. Symferopol: Tavriia [in Russian].
8. Vozghryn, V.E. (2013). Istoriya krymskykh tatar: ocherky etnycheskoï istoryii korennoho naroda Kryma v chetyrehk tomakh [History of the Crimean Tatars: essays on the ethnic history of the indigenous people of Crimea in four volumes]. (Vol. III). Simferopol: KRP «Izdatelstvo «Krymchpedhyz». [in Russian].
9. HDA SBU. F. 13. Spr. 1121.
10. HDA SBU. F. 13. Spr. 1125.
11. Zarubin, A. H. & Zarubin, V. H. (2008). Bez pobedytelei. Iz istorii grazhdanskoï voiny v Krymu [No winners. From the history of the civil war in the Crimea]. Simferopol: AntykvA [in Russian].
12. Zarubin, V. H. (2003). Holod 1921–1923 gg.. v Krymu (po svodkam ChK/HPU) [Famine 1921–1923 in the Crimea (according to the reports of the Cheka / GPU)]. Istorycheskoe nasledie Kryma – Historical heritage of Crimea, 2, 68–74. [in Russian].
13. Yshyn, A. V. (2004). K voprosu ob osobennostiakh polytycheskogo razvitiya Kryma v pervoi polovine 1920-kh godov [К вопросу об особенностях политического развития Крыма в первой половине 1920-х годов]. Istorycheskoe nasledie Kryma – Historical heritage of Crimea, 5, 48–50 [in Russian].
14. Kondratiuk, H.M. (2013). Krymski tataru v umovakh holodu 1921–1923 rokov [Crimean Tatars during the famine of 1921–1923]. *Holod v Ukraini u pershii polovyni XX stolittia: prychny i naslidky (1921–1923, 1932–1933, 1946–1947) – Famine in Ukraine in the first half of the twentieth century: causes and consequences (1921–1923, 1932–1933, 1946–1947)*: Proceedings of the International Scientific Conference. Kyiv, November 20–21, 2013 (pp. 75–81). Kyiv [in Ukrainian].
15. Kondratiuk, H. (2012). Natsionalna polityka RKP(b) i holod v Krymu u 1921–1922 rokakh [National policy of the RCP (b) and the famine in the Crimea in 1921–1922]. Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istoriia – Bulletin of the Precarpathian University, 21, 46–51 [in Ukrainian].
16. Ivanets, A., Kohut, A. (Ed.) (2019). Krymskotatarskyi natsionalnyi ruh u 1917–1920 rr. za arkhivamy komunistychnykh spetssluzhb [Crimean Tatar national movement in 1917–1920 according to the archives of communist special services] Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
17. Bahrov, N.V. (predsedatel), M. R. Akulov, V. D. Arbuзов and other (Ed.) (1981). Ocherky istorii Krymskoï oblastnoi partiynoi orhanyzatsii [Essays on the history of the Crimean regional party organization]. Simferopol: Tavriia. [in Russian].
18. Valiakyn, A. V., Khaialy, R. Y. (Ed.) (2009). Posledniaia rukopys Sabry Aivazova. Delo partii «Milli Firka». Dokumenty svidetelstvuiut. Iz serii «Rassekrechennaia pamiat». Krymskii vypusk. Vol. 1. Simferopol: Dolia [in Russian].
19. RDASPI. F. 19. Op. 3. Spr. 231.

20. Usov, S. A. (1925). Istoriko-ekonomicheskie ocherki Kryma. Proshloe i nastoiashchee krymskogo selskogo khoziaistva [Historical and economic essays of Crimea. Past and present of Crimean agriculture]. Simferopol: 1 Hospolyt. «Krympolygraftresta», 320 [in Russian].
21. Khaiali, R. I. (2010) Etnosotsiokulturna evoliutsiia krymskotatarskoho narodu v XX st. [Ethnosociocultural evolution of the Crimean Tatar people in the twentieth century]. Extended abstract of candidate's thesis. Lviv [in Ukrainian].

Andriy V. Ivanets

*Candidate of Sciences in History, Senior Research Fellow of the Holodomor Research Institute
of the National Museum of the Holodomor Genocide Kyiv, Ukraine
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7167-8183>,
e-mail: crimeaua@ukr.net*

Bibliographic Description of the Article: *Ivanets, A. The struggle of the Crimean Tatars with the state farms on the south coast of the Crimea in 1923 (according to the materials of the literary case “Milly-firka” from branch state archive of the SSU). Ukrainskyi Selianyn. [Ukrainian peasant], 26, 19-25. (In Ukrainian). doi: 10.31651/2413-8142-2021-26-Ivanets*

THE STRUGGLE OF THE CRIMEAN TATARS WITH THE STATE FARMS ON THE SOUTH COAST OF THE CRIMEA IN 1923 (ACCORDING TO THE MATERIALS OF THE LITERARY CASE “MILLY-FIRKA” FROM BRANCH STATE ARCHIVE OF THE SSU)

Abstract. Introduction. *The mass artificial famine of 1921–1923 in Crimea arose as a result of a combination of the military-communist policy of Soviet Russia, which seized the Crimean peninsula in November 1920, with the consequences of several years of wars and revolutions and unfavorable natural and climatic conditions. Without the policy of the Russian communist regime, the losses among the Crimean people and in the agricultural sector of Crimea would not have been so catastrophic. As a result of the famine, approximately 100,000 people or almost 14% of Crimeans died. The vast majority of victims were Crimean Tatars.*

Purpose of the study is to study the struggle with Soviet farms (state farms) at the final stage of the mass artificial famine of 1921-1923 of the Crimean Tatar peasantry of the Southern coast of Crimea on the basis of analysis of the case of the “counterrevolutionary organization “Milli Firka””.

Results. *The communist regime in the late 1920s and early 1921s actively planted state farms in the nationalized lands of Crimea, but due to their inefficiency and resistance of the peasantry, the number of such farms decreased by almost 10 times in a year. The exception was the southern coast of Crimea, where most state farms continued to operate in the former lands of the imperial family, aristocracy and imperial dignitaries. This led to a deepening catastrophe during the famine among the peasants of the southern coast, the vast majority of whom were landless Crimean Tatars and suffered from the inability to rent land. The analysis of the materials of the case «Milli-Firka», which in 1928-1930 was conducted by the punitive and repressive bodies of the USSR against the Crimean Tatar intelligentsia and activists, shows the active actions of the Crimean Tatar intelligentsia and peasants to seize land and distribute state farms near Yalta.*

Conclusions. *Analysis of information from the case “Milli-Firka” clarifies the notions present in historiography about the «passivity» of Crimean Tatars during the mass artificial famine in Crimea in 1921-1923, from which the Crimean Tatar people suffered the most among all Crimean ethnic communities. Materials contained in the cases of punitive and repressive bodies of the USSR testify to the active attempts in 1923 by Crimean Tatar peasants and intellectuals to resolve the issue of landlessness and scarcity of land on the southern coast of Crimea by seizing the lands of state farms. This region was characterized by a noticeable concentration of state farms, while in other parts of the Crimea most of them were liquidated in 1921. At least one case is known when an anti-farm action was carried out in the village of Kyziltash, Yalta district, formed a «national» artel, uniting peasants regardless of property status. It seems that the organizers and participants of such actions tried to give their attempts to protect the interests of the Crimean Tatar peasantry forms externally loyal to the Soviet government. This is evidenced, in particular, by the use of red flags and artel forms of self-organization. The success of these anti-state farm`s actions could have been facilitated by the political situation when, in the context of the proclamation of the RCP (B) policy of indigenization, representatives of the nationally oriented Crimean Tatar political militia (“millifirkivtisi”) cooperated with the National Communists among the Crimean Tatar.*

Key words: *mass artificial famine of 1921–1923 in Crimea, Crimean Tatar people, state farms.*

Received 07.07.2021

Accepted 28.10.2021